

Žaža, Stanislav

[Vološinov, V. N. Marxism and the philosophy of language]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1985, vol. 34, iss. A33, pp. 155-157

ISSN 0068-2705

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101324>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Následovala postupná diferenciacie pojmu „mnoho“, v jejímž důsledku se objevil pojem 2 a v některých jazycích vzniklo dvojnásobné číslo, avšak rozsah tvarů, které duál ovlivnil, byl podstatně menší než akční rádius plurálu. Autor se také zabývá významovým vztahem singulárů a plurálu z hlediska příznakovosti—bezpříznakovosti těchto tvarů. Pokud jde o význam singulárů v našich jazycích, konstatuje, že singulár není schopen vyjádřit distributivní mnohost, stejně jako plurál není schopen vyjádřit jednotlivost předmětu. Naopak v nivchštině a jiných jazycích synteticko-aglutinačního nebo analyticko-aglutinačního typu existuje singulár jako kategorie bezpříznaková, mající charakter obecného čísla. Tento tvar na rozdíl od plurálu nikdy není charakterizován afixem čísla, ani když se pojí s číslovkou vyšší než 1. Stojí-li v pozici podmětu, kongruuje s ním sloveso často v singuláru, i když je implikována mnohost předmětů. Ve srovnání se stavem v nivchštině se jeví řídce případy neutralizace protikladu singuláru a plurálu v našich jazycích jako jev periferní. Kromě toho v ruštině nejde jen o případy, kdy singulár zastupuje plurál, např. *Все присутствующие повернули головы в сторону двери, нýбрž i o případy opačné, zastupování singuláru plurálem, např. У нас гости: Костя приехал.; Галопом по Европам.² Vzhledem k nečetnosti a silné kontextové podmíněnosti případů neutralizace v kategorii čísla v ruštině by bylo zřejmě třeba pokládat zde singulár a plurál za tvary významově rovnocenné, oba za nositele příznaku, který může být jen zcela výjimečně potlačen.*

Z uvedeného výčtu problémů je patrná obsahová bohatost Panfilovovy knihy. Při řešení otázek vztahu jazyka a myšlení vychází autor z důkladné znalosti logiky a marxisticko-leninské filozofie. Jeho práce se však nevyčerpává vyvozováním obecně teoretických závěrů. Rozšiřuje náš lingvistický obzor seznamováním s fakty asijských jazyků, zejména nivchštiny, která je Panfilovovi důvěrně známa, a obsahuje důležitá typologická pozorování. V exkursu do oblasti věty i při rozboru dalších kategorií uvádí Panfilov řadu dílčích argumentů k různým problémům, o nichž jsme se zde nemohli zmínit, a přináší podněty i ke zkoumání našich jazyků, které nám umožňují uvidět jejich fakta z nového, neobvyklého úhlu.

Vladimír Hrabě

V. N. Vološinov: *Marxism and the Philosophy of Language*. Translated by Lad. Matejka and I. R. Titunik. Seminar Press, New York and London 1973, 206 str.

Recenzovaná kniha obsahuje — kromě vlastního překladu Vološinovova pokusu o marxistickou sémiotiku — také úvod (napsali jej překladatelé; str. 1—6) a dvě přílohy, totiž Matejkovu studii o Vološinovově knize jako o prvých ruských prolegomenech k sémiotice (str. 161—175) a Titunikovu stať s titulem „Formální a sociologická metoda (M. M. Bachtin, P. N. Medvedev, V. N. Vološinov) v ruské literární teorii a vědě“ (str. 175—200).

Odhlédneme-li od idealistických a některých dalších nepřijatelných názorů autorů těchto doplňků, nemůžeme nevidět, že zmíněné části knihy obsahují mnoho cenných informací, což platí hlavně o úvodu. Prvá z obou příloh pak nejen analyzuje Vološinovův průkopnický čin jako takový, ale sleduje také implicitní a explicitní návaznost na tento čin v soudobé sovětské vědě. (Explicitnost v návaznosti na ni existuje zatím jen v tartuské lingvistickoteoretické škole.) Druhá příloha v podstatě zdůrazňuje, že v literární teorii a vědě jsou metoda formální a sociologická plně slučitelné. Její autor, který ani sémiotiku, ani sociologii nepojímá marxisticky, má za to, že předpokladem této slučitelnosti je abstrakce od marxistických stanovisek, která důsledně vyzvedával hlavně P. N. Medvedev. Kdyby I. R. Titunik pojmával obě disciplíny marxisticky, musel by od tohoto předpokladu upustit. (Formální metodu, rozuměj nemarxistické pojetí, už v dvacátých letech našeho století kritizoval M. M. Bachtin; viz *Voprosy filosofii*, 1977, 7, str. 148—160.)

Naši strukturalisté v třicátých letech jednotlivé Vološinovovy ideje citovali a interpretovali. Poprvé se však u nás k originálu Vološinovova pokusu o marxistickou sémiotiku

² *Jen tak letem po Evropě*. Užívá se jako okřídlené rčení o velmi zběžném seznámení se s něčím. Srov. Velký rusko-český slovník I, Praha ČSAV, 1952, s. 263.

systematicky vyjádřil až K. Horálek ve své „Filosofii jazyka“ (Acta UC, Philologica, Monographia XV, Praha 1967, str. 46—50). V této své polemické charakteristice Vološinovy knihy K. Horálek připojil k titulu této knihy v závorce údaj „1929“ (str. 46; srovnej též SPFFBU, B 17, 1970, str. 167). V seznamu literatury na str. 157 však u něho nalézáme o témže titulu údaj „Leningrad 1928“. Jak tomu bylo doopravdy? Vološinův originál vyšel skutečně v Leningradě, a to ve dvou vydáních; prvé v roce 1928, druhé v roce 1930. V roce 1929 žádné vydání Vološinovy knihy nevyšlo. (Skutečnost, že M. M. Bachtin uveřejnil v roce 1929 v Leningradě knihu se stejným titulem, může být příčinou zmíněné Horálkovy nepřesnosti; srovnej Voprosy filosofii, viz výše, str. 148.) Reprint druhého vydání Vološinovy knihy nedávno vydalo nakladatelství Mouton (Janua Linguarum, Series Anastatica 5, The Hague 1972).

Kdybychom v této recenzi chtěli interpretovat a hodnotit obsah celé Vološinovy knihy, musela by její délka překročit běžný rozsah. Naštěstí je to v našich československých podmínkách zbytečné; k dispozici je výše připomenutý Horálkův systematický komentář. Stačí se proto zastavit u tří otázek, z nichž druhá a třetí bude naší reakcí na Horálkovu interpretaci a hodnocení Vološinova díla.

* * *

Nejdříve k otázce ideologického, a tudíž také nadstavbového charakteru jazyka. V. N. Vološinov pojímá znak jako něco, čeho nedílnou součástí je význam; přitom to něco — aspoň v intersubjektivních dorozumivacích procesech — je podle něho vždycky hmotné. To platí také o slovech jako znacích. Nepřekvapuje proto, že V. N. Vološinov i jazykový znak v podstatě ztotožňuje s ideologií, že tedy jazyk řadí do nadstavby. Znamé úvahy z počátku padesátých let jej z ní energicky vyřazují. Chápeme-li jazyk jako systém formálních znaků, není v něm pochopitelně nic ideologického a nadstavbového; pojímá-li se jeho znakovost obsahově (Vološinovova semaziologie právě z takového pojetí vychází), pak je ovšem jazyk také záležitostí ideologickou a nadstavbovou.

Vyvstává otázka, zda ve skutečnosti takovou záležitost je, či není. Instrumentální a funkční pojetí jazyka, tj. především jeho chápání jako nástroje mezilidského dorozumívání, plnění služební funkce ve společnosti, může do jisté míry zvýraznit jeho formálnost (slouží kterékoliv třídě), na druhé straně však totéž pojetí současně ukazuje na důležitost obsahovosti a na specifitost při jeho používání jednotlivými společenskými třídami, menšími či většími skupinami a vrstvami. I když nepopíráme žádnou z těchto charakteristik jazyka, jeví se nám přece jen jistá jeho formálnost jako určující. Proto také — v rozporu s V. N. Vološinovem — jazyk z jeho celku do nadstavby nezařazujeme, i když jako marxisté nemůžeme nevidět, že v něm jsou také některé prvky ideologické, a tudíž nadstavbového charakteru. Jeho formálnost však vcelku převažuje nad jeho obsahností, protože to neformální v něm je vždy něčím odrazovým, a proto druhotným ve své podstatě.

V návaznosti na tuto otázku se V. N. Vološinov zamýšlí i nad souvislostmi mezi základnou a nadstavbou. K. Horálek interpretuje tyto úvahy hlavně větou: „Základna určuje nadstavbu, nadstavba se mění v souvislosti se změnami v základně, ale tento vztah není kauzální, nýbrž dialektický.“ Závěrečná myšlenka této interpretace není práva originálu. Vološinov totiž nepopírá kauzální vztah mezi základnou a nadstavbou (též mezi lingvistickou nutností a svobodou volby výrazových prostředků), ale na více místech zdůrazňuje, že jde o vztah dialektikokauzální. (Srovnej str. 17, 81 aj.!) Nejde tedy u něho o kontrapozici kauzality a dialektiky, ale o vzájemně se vylučující koncepci dialektické a mechanické kauzality, a to především v její aplikaci na řešení otázek, o nichž jsme se právě zmínili. V. N. Vološinov právem předpokládá, že u všech složitějších jevů jde vždy o kauzality dialektickou.

Ani ve stručné recenzi, která se navíc dovolává podstatně obšírnější Horálkovy interpretace a jeho zavrženého hodnocení, se nemůžeme vyhnout odpovědi na otázku, co zůstává z Vološinovova recenzovaného díla dodnes živé. K. Horálek konstatuje, že „ve své zaostřenosti mají dnes Vološinovy formulace jen historický význam“ (str. 50). Sama o sobě je tato idea pravdivá. Proto jsme také zaujali jiné stanovisko v otázce ideologického a nadstavbového charakteru jazyka, než svého času zastával V. N. Vološinov. Domníváme se však, že Vološinovo dílo je stále maximálně aktuální ve svém úsilí řešit filozofické problémy jazyka z pozic marxistických. Nejde ani tak o výsledky tohoto jeho úsilí jako o směr, o tendenci; v tom měl a má V. N. Vološinov pravdu, v tom je a zůstane jeho dílo natrvalo živé.

* * *

Navíc zde upozorňujeme na závažnost třetí části Vološinovovy knihy, která pojednává o některých problémech promluvy, hlavně v přímé a nepřímé řeči, především však v tzv. řeči polopřímé (pseudoprjamyje vyskazyvanija; quasi-direct utterances). Máme za to, že Vološinova analýza promluv v polopřímé řeči patří k nejlepším lingvistickým pokusům naší doby.

* * *

Recenzovaná kniha je zajímavá po všech stránkách: historicky, z hlediska filozofického i lingvistického. Navíc je třeba zdůraznit, že překlad do angličtiny je neobyčejně pečlivý, včetně důsledné transliterace všech použitých ruských jmen i některých dalších výrazů.

Stanislav Žaža

А. Н. Барыкина, В. В. Добровольская, С. Н. Мерзон: Изучение глагольных приставок. Изд. „Русский язык“. Москва, 1981, 192 с.

Изучение глагольных приставок очень важно для практического усвоения глагольной системы русского языка, представляющей значительные трудности для иностранных учащихся. Именно приставки являются смыслоразличительным и видообразующим элементом русского глагола. Особенно некоторые приставки вызывают большие затруднения. Так, например, словачкой глагольной приставке *pre-* в русском языке соответствуют три приставки, а именно *пере-*, *пре-*, и *про-*.

В результате глагольной префиксации наблюдаются изменение глагольного вида и лексико-семантические изменения. Но изменение глагольного вида является следствием не только префиксации, но и суффиксации. Разница заключается в оценке обоих типов глаголов. В случае суффиксации глаголы типа *выбросить* — *выбрасывать* считаются видовой парой. Однако префиксация исходного глагола влечет за собой возникновение глагольных пар разного типа, как-то: *лечь* — *вылечь*, *лечь* — *слечь*, *вести* — *вывести*, *вести* — *отвести* и т. п.

Большим вкладом в изучение этой трудной темы можно считать рцензируемую книгу, авторам которой удалось успешно осветить и истолковать сложность префиксации глаголов и связанных с ними лексико-семантических изменений. В книге изучается двадцать одна глагольная приставка. Вся книга разделена на три раздела. В первом разделе толкуется значение глаголов с отдельными приставками, возможности синтаксической сочетаемости глаголов с данной приставкой и некоторые случаи их употребления в переносном значении. О каждой приставке даются основные сведения, приводятся примеры возможного употребления в прямом и переносном значениях, после чего следуют упражнения для закрепления материала. Все объясняется просто и наглядно, и проходящий материал легко запоминается.

Во втором разделе уточняются сферы употребления приставочных глаголов в речи. Здесь анализируются глагольные приставки с антонимичным значением, приставки, близкие по значению, однокоренные приставочные глаголы и т. п.

В третьем разделе приводятся двадцать упорядоченных по последовательности упражнений на составление текстов с приставочными глаголами и пять отрывков из произведений литературы для их подробного анализа. Данный раздел имеет обобщающий и повторительный характер.

В конце книги помещается приложение, содержащее тексты, насыщенные однокоренными приставочными глаголами.

Поскольку при анализе видовых и лексико-семантических изменений, названных префиксацией, можно столкнуться со сложными факторами в лексико-грамматическом и лексико-семантическом планах, вся работа состоит из следующих частей:

- а) накопления и осмысления глагольной лексики в разговорной практике, в процессе изучения глаголов движения,
- б) обобщения и сопоставления отдельных приставок,
- в) полной систематизации темы.

В книге рассматриваются отношения приставки и исходного бесприставочного глагола. Чтобы раскрыть лексическую семантику приставки, в работе применяется метод